

Miljenko Jergović

Nezemaljski izraz njegovih ruku

BOOKA.

Knjiga **83**

Edicija **Zapadno od sunca**

MILJENKO JERGOVIĆ
**NEZEMALJSKI IZRAZ
NJEGOVIH RUKU**

Copyright © Miljenko Jergović i Faktura 2017.

ZA IZDAVAČA
Ivan Bevc
Nika Strugar Bevc

© za srpsko izdanje

BOOKA

11000 Beograd, Kapetan Mišina 8
office@booka.in

www.booka.in

PRELOM
Bodin Jovanović

DIZAJN KORICA
Jelena Šušnjar

ŠTAMPA
DMD Štamparija

Beograd, 2018.

Tiraž 2000

Sva prava zadržana.
Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti
niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene
saglasnosti izdavača.

NEZEMALJSKI IZRAZ NJегоVIH RUKU

MILJENKO JERGOVIĆ

BOOKA.

PRVI DIO

Atentat

Jedna povijest tuberkuloze: mladi pjesnik i slučajni car

Večer, prošlo je deset sati, kada je u Obljaju, na vrata Principovih, zalupao žandar, njihov rođak, i naložio im da se odmah jave ispostavi u Grahovo, jer je „Gavro ubio Verdinanda“. Grahovo je jedno od zaturenijih mjesta u Bosni, na samoj granici otomanske Turske i mletačke Dalmacije, tako da je trebalo punih deset sati, pa da vijest o strašnome događaju u Sarajevu stigne do roditelja. Odavno su već bili obaviješteni London i Pariz, sarajevski pucnjevi odjeknuli su sve do Amerike, sastajali su se vojni štabovi, brujali su telegrafi i već se po salonima i dvorovima zapadnoga i istočnoga svijeta ozbiljno raspravljalo o tome tko je atentator i što su njegovi motivi, kada je žandar iza sna nadigao Mariju zvanu Nana i Petra, da im govori što je učinio Gavriilo. Što su tad pomislili, jesu li se uplašili, ili su bili ponosni – kao što je pretpostavljeno u dugo uzdizanom mitu o vidovdanskim herojima i njihovu mučeništvu – nećemo nikada saznati.

Nana je rodila devetero djece, pet sinova i četiri kćeri. Šestero su pomorile dječje bolesti. Živjeli su u staroj zadružnoj kući, u kojoj su nekada živjeli svi Principovi, a onda se oko 1878. zadruga raspala, pa se svaka porodica odvojila da živi sama za sebe. Kuća je bila kamena, ali je krov bio od drveta.

Vrata su, po bosansku, bila tako niska da se gost morao pokloniti pri ulasku. Ovako je opisuje jedan onodobni pisac: „stupamo u ‘kuću’, mračnu, neosvetljenu, bez patosa i prozora; mesto patosa je nabijena zemlja, prava zemlja. Levo od ulaza je kamena stolica za ‘breme’ i druga drvena za lonac, a iznad njih obešena sinija, kante i police za suđe; na suprotnoj strani od ulaza, tri drvena sanduka, naćve, sito, slanik, i opet polica. Na desnoj strani, sasvim na kraju, ulaz je u sobu, mračnu malu odaju, u kojoj se nalazi jedan stari ‘šporet’ i krevet, jedno veliko korito za pranje rublja... Uvrh ‘kuće’ je starinsko četverougao ognjište, sa svojim starim i poznatim simboličnim crnim dekorom – verigama.“

Gavrilo se rodio 13. srpnja 1894. po julijanskom kalendaru, izrazito sitan i slabašan, tako da majka i nije vjerovala da će preživjeti. Bio je i za to doba godine vruć dan, ona je od jutra plastila sijeno, a kada se vratila kući, oprala je rublje i spremala se da pomuze kravu. Tad ju je žestoko zaboljelo, jedva je ušla u kuću, dohvatila se rukom za zid, i iz nje je, odmah pokraj ognjišta ispalo djetesce. Palo je na pod i zavištalo. Nanina svekrva poradila je sve što treba, i odmah su poslali po protu Iliju Bilbiju, da uredi se oko znamenja, da novorođenče ne pođe bezimeno pod zemlju. Majka ga je htjela nazvati Špiro, po svome pokojnom bratu, ali pop nije dao, nego je odredio da se dječak nazove Gavrilom, pošto je Pravoslavna crkva 13. jula slavila svetog arhanđela Gavrila. Pošto je preživjelo, dijete je deset dana kasnije i kršteno, ali je pop Miloš Bilbija, koji je zamjenjivao tom prilikom odsutnoga popa Iliju, načinio grešku, pa je kao datum rođenja upisao 13. juna, umjesto 13. jula. Je li mu se dogodila omaška zbog sličnosti u nazivima ova dva mjeseca, ili je imao svoj razlog da namjerno pogriješi, tek kri-

vi je datum mogao Gavrilu Principu donijeti smrtnu presudu, umjesto dugogodišnje robjije, jer bi, po austrougarskim zakonima, bio punoljetan u trenutku izvršenja zlodjela.

Vojvodi Franji Ferdinandu, najstarijem sinu careva brata Karla Ludviga, nije u času rođenja bilo određeno da naslijedi strica na carskome i kraljevskom prijestolju. Samim tim, njegovo rođenje 18. prosinca 1863. nije predstavljalo veliki događaj za brojnu i razgranatu porodicu Habsburga. Njegova majka se, kao i Gavrilova, zvala Marija, Marija Anuncijata, i bila je od roda burbonskog, kćerka sicilijanskoga kralja Ferdinanda II, kojega su njegovi podanici zvali Bomba, jer je svojedobno naredio bombardiranje pobunjenih gradova u vlastitome kraljevstvu. U novorođenome vojvodi potekla je krv 112 aristokratskih porodica, najviše njemačkih, pa poljskih, francuskih i talijanskih, a našao se u srodstvu i s mnogim europskim dinastijama. Očekivalo ga je sretno i vrlo ceremonijalno djetinjstvo, dobro obrazovanje po najvišim vojnim školama (takav je bio običaj da prinčevi pohađaju vojne akademije) i život u tihoj i mirnoj zavjetrini dvora. Tako je to trebalo biti da se i Franjo Ferdinand i Gavriilo Princip nisu rodili u vrijeme kada su širom Europe i svijeta bile u modi revolucije i atentati.

Njegov stric, Franjo Josip I, koji je vladao zemljom od 1848. sve do 1916, izgubio je četvoricu direktnih nasljednika, od kojih će trojica umrijeti nasilnom smrću. Prije nego što mu se rodio sin, prvi po liniji nasljeđivanja bio je njegov mlađi brat Ferdinand Maksimilijan Josip. Gubitnik i avanturist, nevelike pameti i golemih ambicija, skončao je kao car Meksika. Stariji i mudriji brat molio ga je da ne ide tamo, ali uzalud. Maksimilijan se odrekao svih prava koja je imao kao član austrijske kraljevske porodice, i pao kao žrtva revolucije što ju je poveo slav-

ni Benito Juarez. Napoleon mu je savjetovao da bježi, i mogao je pobjeći, ali bio je bez mjere vlastohlepan, tako da se našao pred revolucionarnim vojnim sudom, koji ga je osudio na smrt. Strijeljan je, usprkos prosvjedima i intervencijama Vatikana, 18. lipnja 1867.

Sin Franje Josipa Rudolf postao je prijestolonasljednik na dan svoga rođenja, 1850. godine, i tu će titulu nositi sve do 30. siječnja 1889. i opjevanog samoubojstva u lovačkoj kolibi u Mayerlingu. Nakon njega, prijestolje je bilo obećano mlađemu carevu bratu, ocu Franje Ferdinanda, nadvojvodi Karlu Ludvigu. Taj je, pak, bio vjerski fanatik, sasvim nepogodan za monarha i veliku politiku. U proljeće 1896. tako je otputovao u Svetu Zemlju, hodočastio je Jeruzalem, i napio se vode iz rijeke Jordana. Pratinja ga je upozorila da to ne čini, jer je to mutno potoče što se Jordanom zove zagađeno fekalijama, ali on se u ognjici vjere nije dao pameti, pa je 17. svibnja umro od tifusa. Tada je, prije navršene trideset i tri, Franjo Ferdinand postao prijestolonasljednik. Bilo mu je suđeno da bude onaj treći nasljednik staroga cara i kralja, koji će umrijeti nasilnom smrću.

Ali do toga je još bilo vremena, a možda i načina da ga sretni slučaj spasi i oslobodi od sudbine. Mati mu je umrla rano, imao je sedam godina, te je rastao uz strogog, fanatičnog i ograničenog oca, koji se, srećom, ponovo oženio za donu Mariju Teresu da Braganca, kćerku portugalskog kralja. Ona je vrlo pažljivo i obzirno postupala s djecom svoga muža, pružajući im emocionalnu podršku, ali i duhovnu širinu kakva je bila rijetka na habsburškome dvoru, a pogotovo u blizini nadvojvode Karla Ludviga. Sve dobro što će vidjeti od života i od obitelji, Franjo Ferdinand je doživio uz maćehu. Ona mu je, važno je i to znati, bila jedino uzdanje kada se, na užas staroga cara i cjelokupnog

dvora, odlučio vjenčati s groficom Sofijom Chotek, Čehinjom, pripadnicom deklasiranoga i osiromašenog nižeg plemstva, za koju su dvorski pravnici ustanovili da nije zakonski eligibilna da stupi u brak s pripadnikom kuće Habsburgovaca. Dobra Marija Terezija, maćeha Ferdinandova, tajno je odlazila u Prag po Sofiju, klečala je pred carom Franjom Josipom, moleći ga da dopusti vjenčanje, i na kraju je u svojoj privatnoj kapeli organizirala tihu svadbu svoga posinka. Ako je Franjo Ferdinand bio dobar čovjek, što nije na nama da sudimo, onda se ugledao u svoju maćehu, galantnu i požrtvovnu damu, koja je nadživjela ne samo habsburšku nego i sljedeću epohu. Umrla je u Beču, pred kraj Drugoga svjetskog rata, 12. veljače 1944, nadživjevši muža, nadvojvodu Karla Ludviga, za skoro pola stoljeća.

Gavrilov otac Petar bio je vrlo pobožan kao i nadvojvoda Karl Ludvig, i po tome se isticao među drugim grahovskim seljacima. Iako je teško radio kao kmet na zemlji bega Sijerčića, Petar Princip postio je svaki zapovjeđeni pravoslavni post, pribivao je svakoj liturgiji, i živio skromno i skrušeno, onako kako mu je određivala njegova vjera, bez prevelikih želja i bez gorčine koja bi ga vodila pobuni. Nije pio ni psovao, a u slobodnom je vremenu sadio drveće pokraj puta od Obljaja prema Grahovu, maštajući da tako stvori aleju. Radio je kao poštar, i bio je vrlo savjestan u poslu, ali ljudi ga nisu pretjerano voljeli. Tjerali su s njim šegu, kao što to seljaci često čine s bogomoljcima.

Majka Nana bila je, nasuprot mužu, posve areligiozna. Vjera je za nju bila stvar tradicije i kalendarskih ceremonijala. Bila je, kažu, lijepa stasa, snage kao u dvije-tri žene, vedra i rječita. Dobro je i rado pjevala, i bila je po pjesmi poznata u cijelome grahovskom kraju. Fizički, Gavrilo je bio na oca, malen i sitan, skoro neugledan, ali je iznutra bio sav na majku. Doktoru Mar-

tinu Pappenheimu, psihijatru i vojnome liječniku, Princip se 1916. nekoliko puta ispovijedao u terezinskoj tamnici, i tad mu je, sav izmrcvaren, već s druge strane života i smrti, rekao da „čak ni kao dete nije bio naročito religiozan“. Volio je čitati, to mu, piše Pappenheim, najviše nedostaje u zatvoru, svake je noći sanjao, a snovi su mu bili bujni i živi. Umjetnost, najprije poezija, i politička opredijeljenost, uvijek fanatična, nadomještale su Gavrilu vjeru. Od rana je bio nepomireni idealist, sa snažnom crtom autorefleksije. Mijenjao se, spoznajući svijet.

Petar Princip nije htio da mu sin ostane na zemlji kao kmet, nego ga je naumio slati u oficirsku školu u Sarajevo. Godina je bila 1907, kada su otac i sin išli na konjima tri duga augustovska dana od Grahova do Bugojna, gdje je bila prva željeznička stanica. U Hadžićima, pri kapijama velikoga grada, čekao ih je Jovo, Gavrilov stariji brat, da ih vodi u Sarajevo. Tamo su, tražeći prenočište, zašli u neku čaršijsku mehanu, a Gavriilo je, vidjevši nošnju u mehandžije i nekih drugih ljudi, povikao: „Ja tu neću noćiti. To su Turci!“ Bio je to važan događaj, važna anegdota, čak i ako nije istinita, nego je dio mita o Principu. Tog trenutka započinje dječakova transformacija, od epskih narodnih pjesama o Kraljeviću Marku i bojevima protiv Turaka do Kropotkina, anarhizma i kolektivnih snova o jugoslaven-skom ujedinjenju. Od prostodušnog i bistrog seljačkog djeteta do atentatora i tiranoubojice.

Ni Petar Princip ni njegov stariji sin Jovan nisu bili zainteresirani za politiku, niti su bili protivni austrijskoj upravi u Bosni. Ali trgovac Jovo Pešut jest. Njemu su svratili kao porodičnom znancu, da za Gavriila kupe rublje. Pešut se zgrozio čim je čuo da su ga namjerali dati za oficira („Zar dijete da daš u zavod u komu će se odroditi, u kom će postati dušmanin svom rođe-

nom narodu?...“), nego ih je nagovorio da ga upišu u trgovačku školu, obećavši im oko toga svu pomoć. Tako Gavriilo Princip nije postao austrijski oficir, samo zahvaljujući slučajnom susretu na Bašćaršiji. Niz fatalnih slučajnosti nastavit će se kada brat Jovo za dječaka pronađe sobu baš kod udovice Stoje Ilić, majke učitelja Danila Ilića, kojeg se najčešće spominje kao glavnog organizatora Sarajevskog atentata.

U prvi mah, Gavriilo se nije snašao u Sarajevu. Teško je podnosio verbalno zabadanje i zajedljivost, te vječne i polazne stavke sarajevskog mentaliteta, iz kojih se rađa ona naširoko znana i omiljena sarajevska duhovitost. Ozbiljan i naivan kao svako seljače, našao se u tom stroju za mljevenje ljudi, koji će mu, u prvi mah, skršiti dušu, poniziti ga, udariti mu na samopouzdanje... Rugali su se njegovu sitnom rastu, i prozvali ga – Gavrica. To ga je ljutilo i izbezumljivalo, bio bi spreman i da se potuče, na što bi još jednom bivao ismijan. Osim toga, brzo je shvatio da ne želi biti trgovac. Trgovci su zelenaši, ceh vrijedan prijezira, pogotovo u Sarajevu, u toj nepreglednoj sarajevskoj čaršiji, gdje se stalno nešto kupuje i prodaje, i gdje prodavači stalno pokušavaju prevariti kupce, ili ih nadgovoriti, potkupiti, omađijati nekom svojom doskočicom, šalom, anegdotom. Gavriilo je, kao i većina seljačke djece, osjećao prezir prema čaršiji, prezir koji će, uostalom, postati jednom od važnijih i frekventnijih tema bosanske književnosti, od Svetozara Ćorovića preko Ive Andrića do Novaka Simića... I tako će se u njemu roditi želja da se iz trgovačke škole prepíše u gimnaziju.

To neće lako ići, ali će mu brat Jovo pomoći da nađe učitelja, studenta medicine Marka Maglova, da ga poučava pred ispite za upis u gimnaziju. Osim što će se pokazati kao vrlo dobar učitelj, Maglov će silno utjecati na Gavriila, jer će ga, osim gi-

mnazijskim znanjima, poučiti koječemu drugom što će oblaj-skoga dječaka pretvoriti u žestokog i buntovnog mladića, protivnog svemu što je oko njega zatucano i zaostalo.

U kolovozu 1910. Gavriilo putuje u Tuzlu, gdje polaže sve gimnazijske ispite i upisuje se u četvrti razred gimnazije. Tamo više ne dolazi kao grahovski seljačić, nego kao netko iz velikog grada, iz Sarajeva. Uči bilijar po tuzlanskim krčmama, i vrlo brzo postaje odličan igrač karambola. Ta igra bit će prva njegova velika životna strast, u kojoj će iskazati svu silinu svog karaktera. Najednom, usred igre bilijara, ništa drugo više nije bilo važno, ni škola, ni svijet, ni život. U to vrijeme počinje čitati baš sve što mu dođe u ruke: Alexandre Dumas, Walter Scott, Sherlock Holmes, pripovijesti o detektivima Natu Pinkertonu i Nicku Carteru... Većina toga, a zapravo i sve nabrojeno, smatralo se u ona doba šund-literaturom, uz koju se može zaslužiti samo šup-karta iz gimnazije, ali u Principovu i ne samo Principovu slučaju, preko tih i takvih knjiga bosanska je omladina u ta rana doba modernizacije društva stjecala rane pojmove o društvenim uzorima, ali i o središtima svijeta u kojemu žive i u kojemu su se, zajedno sa svojom zemljom Bosnom, najednom našli. Gavriilo Princip pripadao je prvome južnoslavenskom naraštaju koji će se formirati na uzorima američke popularne kulture. Između bilijara i detektivskih romana rađao se tako svijet koji je već bio tako daleko od onoga junačnog djeteta, obuzetog deseteračkom epikom, koje nije htjelo zanočiti s Turcima.

Naravno, gimnazijalcima je bilo zabranjeno da zalaze u kafane i igraju bilijar, kao što im je bilo zabranjeno i čitanje šund-romana. Nasuprot američkoj, bila je bečka škola, a uz nju i poželjna narodna tradicija. I, naravno, ispovijedanje vje-

re u jednoga Boga – u skladu s nekim od četiri ravnopravna bosanska vjerezakona – bilo je ne samo poželjno, nego i zapovjedbano. Ideja o višenacionalnoj, multikonfesijskoj državi, i o ravnopravnosti svih ljudi pred zakonom u Bosnu je kao neko čudo došla s Austrijom, i nalegla na duboko ukorijenjenu, tradicijskim predrasudama ispunjenu mržnju. Ali i ta je ideja zavisila isključivo o Bogu, to jest o odnosu pojedinca prema Njemu i prema institucijama koje Njega na zemlji zastupaju. Za nevjernika ili za ateista, Austro-Ugarska nije mogla postojati kao država s jednom konstitutivnom idejom. Pogotovo ako bi ta ideja trebala biti ideja različitosti.

Gavrilo se odmah sukobio s učiteljima vjeronauka. Uhvatili su ga kako jede ćevapčiče u vrijeme uskršnjeg posta, i to neposredno prije nego što se trebalo pričestiti. Taj ga je krajnje sablažnjivi slučaj, koji se pretvorio u javni škandal kojim je vjeroučitelj plašio druge đake, uz činjenicu da je imao obilje neopravdanih izostanaka s nastave, trebao koštati isključenja iz gimnazije, ali je on upravo tada zatražio premještaj u sarajevsku Veliku gimnaziju. Umjesto da ga odbiju i potjeraju na ulicu, tuzlanski su profesori, možda iz zlobe prema kolegama iz glavnog grada i bogatije škole, možda iz sažaljenja i vjere da će se Gavrilo popraviti, lako prihvatili njegovu molbu, tako da je već drugo polugodište četvrtog razreda pohađao u Sarajevu. Tada počinje pisati pjesme, poezija ga sasvim obuzima, i spremno prihvaća ideju da će pjesništvo biti njegova sudbina.

Franjo Ferdinand nije, naravno, pohodio redovne škole. Poučavali su ga povijesti i slavi roda iz kojega je potekao, vjeronauku i katekizmu Svete rimske katoličke crkve, i svemu drugom što uz to ide. Njegovi učitelji bili su ugledni biskupi, dvorski historičari, budući premijeri, a nastava bi trajala po cijeli dan.

„Rezultat takvog školovanja bilo je to da smo bili prisiljavani da učimo sve, a da na kraju nismo znali ništa temeljno.“ U četrnaestoj godini proizveden je u čin konjaničkog poručnika, nakon čega slijedi njegovo vojno školovanje i napredovanje u vojničkoj hijerarhiji.

Od rana se dopisuje s bratićem, pet godina starijim prijatelonomasljednikom Rudolfom. Jedan drugom pisali su o lovu, jahanju i dvorskim zabavama. Sačuvana su, većinom, samo Rudolfova pisma, iz kojih se vidi da je stariji rođak nastojao utjecati na mlađeg, nagovarajući ga na slobodniji život i otpor dvorskim pravilima. Iako će se dopisivati sve do Rudolfova samoubojstva u Mayerlingu, o politici baš nikada neće biti riječi, a ugluho će proći i Rudolfovi pokušaji da se razgovara o umjetnosti i književnosti. On je bio darovit i obrazovan čovjek, vrlo zainteresiran za književnost, slobodouman s osjećajem za duh vremena i kojekakve intelektualne mode, prema čemu mlađi bratić nije pokazao gotovo nikakvog interesa. Međutim, Rudolfova pozivanja na slobodu i na otpor sigurno su našla odjeka u Franji Ferdinandu, kada je proveo svoju najveću i jedinu životnu pobunu, kada je oženio Sofiju Chotek, pristajući na krajnje ponižavajuće uvjete što mu ih je odredio stric. Što se tiče umjetnosti, književnosti, glazbe i poezije, o tome Franjo Ferdinand nije znao gotovo ništa, ili je znao koliko i svaki bečki malograđanin njegova doba. A takav mu je bio i ukus, izrazito malograđanski, i zabrinjavajuće degradiran u odnosu na pretходно prihvaćena mjerila na bečkome dvoru.

Moglo bi se reći kako su baš u tome, u doživljajima umjetnosti, književnosti i poezije, ali i u doživljaju vlastite erotske strane, u doživljaju tjelesne ljubavi, Gavrilo Princip i Franjo Ferdinand bili najudaljeniji. Kao antipodi čije sudbine, osjećaji

i nazori određuju krajnje tačke cijele epohe. Prvi je bio neostvareni pjesnik, izraziti književni i svjetonazorski modernist, koji se oduševljavao i inspirirao čitajući proklete srpske i hrvatske pjesnike, Vladislava Petkovića Disa, Simu Pandurevića, Vladimira Vidrića, ali se, što iz pjesničkih, što iz aktivističkih razloga, pred samim sobom zakleo na celibat, određujući ga i svojim drugovima kao važno revolucionarno načelo. Ako bi se zagledao u neku djevojku, a bilo je takvih slučajeva, omilila mu je tako Čabrinovićeva sestra Jovanka, zagledao bi se na daljinu, nedodirljivo, isposnički i neizgovorljivo... Drugi se, pak, bio spreman odreći svega, pa i vlastitoga muškog i prinčevskog dostojanstva, zbog ljubavi jedne nedovoljno ugledne žene. Franjo Ferdinandu dopuštena je ženidba Sofije Chotek, tek kada je i starome caru postalo jasno da će se njegov nasljednik prije odreći prijestola nego voljene žene. A dinastička loza je otanjila, iza nadvojvode skoro da više i nije bilo Habsburga koji bi se mogao zamisliti na tronu, ili što je važnije, kojega bi na tronu mogli zamisliti dvorski tehnookrati. Na kraju, Franjo Ferdinand i Sofija vjenčali su se pod uvjetima koji su po nju bili krajnje ponižavajući, jer je ona, prema ugovoru, bila zadnja uglednica na dvoru, hijerarhijski niže postavljena i od najmlađe vojvotkinje. Bio je to morganatski brak, u kojemu je on bio predodređen za monarha, dok je ona bila samo njegova žena, lišena svih formalnih počasti. Mogla je tako biti i nadvojvodina sluškinja, i njegova životna ljubav. Kao da se umornoga i starog Franje Josipa i nije ticalo što je Sofija od to dvoje. Nije ju želio upoznati, ni vidjeti je u svojoj blizini. Takav je bio njegov dogovor s nećakom: ta žena bit će uvijek daleko od svakoga carskog i kraljevskog ceremonijala, dok god stari vladar bude živ. Franjo Ferdinand je to prihvatio, ali mu je bilo na umu, nije to previše

ni skrivao, da će jednoga dana, kada zasjedne na tron, mijenjati Sofijin status.

Njegov odlazak u Sarajevo i u Bosnu, na velike lipanjske vojne manevre 1914, bio je najizravnije povezan s grofičnim statusom na bečkome dvoru. Premda je najprije bilo predviđeno da se ona ne pojavljuje uz nadvojvodu u službenim i državnim prilikama, on je uporno i tvrdoglavo ustrajavao na promjeni njezina statusa, ali i na tome da dvorska pravila – kako ga je davno obodio nadvojvoda Rudolf – ne mogu zadirati u njegovu privatnost i ograničavati je. U Sarajevo je putovao demonstrirajući neposlušnost, i suprotstavljajući svoje privatne razloge razlozima Monarhije. Bio je to važan i dramatičan trenutak u njegovim pripremama za preuzimanje prijestolja: na najvažnije putovanje u svojoj državničkoj karijeri, kada je Monarhija trebala demonstrirati svoju vojnu moć, i zaplašiti neprijatelje, ali i potvrditi Bosnu i Hercegovinu kao cjelovitu i uređenu zemlju, koja aneksionim aktom iz 1908, ali i suverenom voljom svoga Sabora, čini integralni dio velike države, nadvojvoda Franjo Ferdinand vodi svoju morgansku partnericu, e ne bi li je u očima svijeta i naroda potvrdio kao neizrečenu, nenajavljenу i neformalnu, ali, ipak, stvarnu buduću caricu, s kojom će on dijeliti vladarski tron, jednako kao što će u Sarajevu dijeliti sjedalo automobila.

S više strana nadvojvoda je upozoren da ne putuje u Sarajevo. Situacija u zemlji bila je nesigurna, pravoslavni Srbi nisu dobro prihvatili aneksiju, međuvjerska i međunacionalna mržnja bila je vrlo izražena i razarala je tkivo društva, a pokušaj bivšeg ministra financija i upravitelja Bosne i Hercegovine Benjamina Kallaya da od tri (to jest četiri) vjere iskuje jednu bosansku naciju ne samo da je neslavno propao nego je i dodat-

no produbio mržnju među političkim i vjerskim elitama triju naroda. Put u Sarajevo bio je provokacija i Srbima, i Rusima, i Francuzima, pritom je djelovao bespotrebno, a mogao je biti riskantan po nadvojvodu. Atentatori su mogli naići s raznih strana, ne samo s istoka i iz Beograda. Prethodnih godina pucao se po Zagrebu, bosanski radnik, Hrvat i katolik Luka Jukić pucao je 8. lipnja 1912. u oktroiranog hrvatskog bana Slavka Cuvaja, i umalo ga nije ubio, a tom prigodom se vidjelo, i na suđenju atentatoru potvrdilo, kako je raspoloženje naroda gotovo sasvim na strani Jukićevoj, i kako je Hrvatska opasno zaljuljana. Na kraju, nadvojvodi prijete opasnost i od Sarajeva i od sarajevske čaršije, u čija se raspoloženja i patriotizam nikako ne treba pouzdati.

Jesu li presudili vojni i državnički razlozi, ili je Franjo Ferdinand u Bosnu putovao iz onih drugih, romantičnih pobuda? Lijepo bi, i naravno krivo, bilo misliti da je nadvojvoda odlučivao kao zaljubljeni muškarac i častan muž, a onda i da je Veliki rat započeo kao nesretna ljubavna priča. Ali je činjenica da su ga njegov afektivni život i duga borba protiv dvora, a za Sofiju, učinili neopreznim, i da je tako atentat u Sarajevu postao moguć i vjerojatan.

U subotu 27. lipnja 1914. nadvojvoda je priredio večeru za četrdesetak sarajevskih uglednika, poslije koje su nadvojvoda i vojvotkinja primali podvorenja u hotelskom foajeu. Hotel Bosna, na Ilidži, u kojemu se sve ovo događalo, postoji i danas. I sve je skoro isto, ista je i mržnja, isti su razlozi za nju, ista je arhitektura, u međuvremenu samo malo oronula i izranjavljena ratovima, a još više poslijeratnim obnovama. Gotovo da bi se i danas moglo prepoznati mjesto na kojemu stoji, visoka, crnokosa i prava, žena u kasnim četrdesetim – vršnjakinja,

skoro, onome koji ovo piše – i vodi razgovor sa sarajevskom gospodom. Nadvojvoda joj asistira, tako što se samo smješka, ili dometne jedva koju riječ, zadovoljan što se konačno nalazi na mjestu gdje se prema njegovoj ženi i prema njemu pokazuje u dlaku isto poštovanje, jer ovaj svijet, primitivan i prost, ne vidi razliku između njih dvoje, ne poznaje stoljetna dinastička pravila i pravilnike, i nikad nije čuo za morganatski brak. Žena je za njih uvijek žena, ako je čovjek njome ženjen, a njezina je čast onolika i onakva kolika je i čast njezina muža.

Valjalo bi znati što je Franjo Ferdinand mislio dok se tako smješkao, slušajući Sofiju kako se sarajevskim domaćinima hvali da je upravo telegrafom dobila vijest da je njihov najstariji sin, trinaestogodišnji Maksimilijan (koji je ime dobio po onome ludom prastricu, kojega ubiše u Meksiku) upravo ispolgao sve ispite u kadetskoj školi. A zatim je skakala na drugu temu, i govorila da je lijepo na Ilidži, svidjela joj se banja, s atmosferom carigradskih hamama, i općenito uređenost Ilidže, koja izgleda kao mali Prater, s livadama i zelenilom. Što li je Franjo Ferdinand mislio dok je ona tako bez prestanka govorila, kao što, ponekad, počinju brbljati žene kada se rasterete velikoga straha? A vojvotkinja se plašila puta u Sarajevo, i povjeravala je okolini svoje strahove, plašila se te nepoznate, orijentalne zemlje, koja se, eto, pokazala tako pitoma, bliska i nekako topla. Dva dana ranije, u četvrtak 25. lipnja, neplanirano se s mužem provozala Sarajevom, išla na Baščaršiju, kupovala u baščaršijskim dućančićima, isto onako kako će stotinjak godina kasnije u istim tim dućančićima, iste džezvice, ibričice i fildžančice, kupovati neki budući turisti, i kao ni oni, tako ni Sofija nikakvo zlo nije osjetila u Sarajevu. Samo pristojnost, blagost i pitomu snishodljivost ljudi čiji životi tako mirno teku

da je nezamislivo da bi ih bili u stanju za nešto žrtvovati. Za razliku od nezamislivo ubrzanoga bečkog ili pariškog života, sarajevski je život bio tako spor da bi ovdje i metak ispaljen iz revolvera putovao stotinama godina prije nego što pogodi ili promaši cilj. Tako je to izgledalo navečer 27. lipnja.

Tada joj je predstavljen doktor Josip Sunarić, rodom Travničanin, sarajevski advokat, i potpredsjednik Bosanskog sabora, koji je prethodnih tjedana slao upozorenja u Beč neka se ne dolazi u Sarajevo. Sofija ga je upamtila, i ovako mu, prema austrijskim izvorima, rekla: „Dragi moj doktore Sunariću, eto, ipak niste u pravu. Stvari ne ispadaju uvijek onako kako vi predviđate. Gdje god smo išli, svatko nas je, do posljednjeg Srbina, pozdravljao s toliko prijateljstva, uljudnosti i istinske srdačnosti da smo veoma zadovoljni svojom posjetom.“ Sunarić joj je odgovorio: „Vaša Visosti, neka da Bog da mi te riječi ponovite kad opet budem imao čast da vas vidim, sutra navečer. Veliki će mi kamen pasti sa srca.“ I tu je, zapravo, bio kraj priče. Plan sutrašnje promenadne automobilske vožnje gradom već je bio načinjen. Sve se već dogodilo, iako su se kraljevske glave još držale na ramenima, mrtvi su već bili mrtvi, samo se još nije znao mizanscen. Njega će odrediti slučaj, i samo će slučaj zauvijek vezati tu dvojicu muškaraca, Gavrila Principa i Franju Ferdinanda.

Gavrilo nije znao da će on ubiti nadvojvodu. Bio je spreman da to učini, spremniji od svih drugih s kojima je sudjelovao u zavjeri, ali nije bilo dogovoreno da on puca. Tek ako drugi zakažu, on dolazi na red. Kako je proveo noć od subote na nedjelju, što je radio, o čemu je mislio, s kim je razgovarao, to se neće do kraja saznati. U istrazi, on će govoriti hladno i nesentimentalno, skrivajući emocije i privatne detalje. Po tome se razlikovao

od drugih zavjerenika. Bio je najzatvoreniji. Ali toj noći, kada vojvotkinja Sofija blago kori advokata Sunarića, dok se nadvojvoda samo smješka, početkom osamdesetih pjesnik Abdulah Sidran posvetio je jednu pjesmu u svojoj *Sarajevskoj zbirci*. Ta knjiga u temelju je Sarajeva, kao jedna od onih koje su ovaj grad napisale i učinile ga književno stvarnijim i egzistentnijim od mnogih drugih, u stvarnosti većih i važnijih gradova, a u njoj je, pored ostaloga, ostalo sjećanje na jedno posve drukčije, iz današnje perspektive jedva prepoznatljivo Sarajevo, čiji su se pjesnici uživljavali u perspektivu svojih atentatora, umjesto da im perspektivu određuju njihovi vjerski i nacionalni vođe.

Osim kao umjetnička interpretacija posljednje Gavrilove noći pred atentat, koja bi nam, da nije pjesnika, ostala zatajena, i ne bismo o njoj znali ništa, čime bi nedovršena ostala i ova usporedna priča o dvojici ljudi koji se nisu poznavali, a zanaovjek su svezani jedan uz drugoga iz sudbinskih i historijskih razloga, Sidranova pjesma važna je i zato što pokazuje kakav je bio odnos jučerašnjega Sarajeva prema Gavrilu Principu i njegovoj životnoj žrtvi.

Evo još jednom pjesme u čijoj je emociji, nekada, bio sav taj grad:

Gavrilo bunca, noć uoči Pucnja

Ova je noć nestvarna, tiha ko pakao
koji ne postoji. Svijet, kuće i stvari
potopljeni u ulje. Pravo doba za neodlučne:
treba sići na prstima niz trulo stubište,
treba dotaći rukom taj zid, to ulje,

treba reći: Idemo, dušo, po oružje! Jer, tako je nestvarna i pretiha ova noć. Nema nikoga da nam kaže: Sutra, čeka te užas! Sutra, čeka te ljubav! Lubanja puni se strašnom svjetlošću. Požurimo, dušo, po oružje, dok nije prsla kost od toga sjaja! Kuje se negdje u blizini istinit štiti i stvaran, vezu vezilje noćne topao plašt, za tebe, za tebe sve, dušo nesigurna! Požurimo samo, dok ne prsne kost, jer svanuće, i ponovo: disaćemo vazduh pomiješan s gelerima! Požurimo, dušo, po oružje, dok svanulo nije, dok umro nije naš bog. Poslije, nećemo imati s kim, niti kome, niti čime govoriti. Ležaćemo mrtvi u tami, u ulju, u godinama što gluho i teško i tupo na pleća stoljeća liježu, ko noć ova nestvarna na moja pleća što liježe, noć prepuna sjaja, i zova: Krenimo, dušo, po oružje!

Trebalo je, kaže pjesma, pripremiti se za Pucanj, i pucati kolektivno i bez ijedne misli o onom u koga se puca. Tridesetak godina kasnije, promjenom koja baš nema veze ni s Gavrilom ni s Franjom Ferdinandom i Sofijom, perspektiva se izokrenula, i više nema atentatora, nego samo njegove žrtve. A žrtva je, opet, kolektivna, žrtvom više nisu prijestolonasljednik i njegova žena, nego su od istoga metka smrtno ranjeni, a ipak vrlo živi, svi koji danas o Principu govore s mržnjom, primjenjujući na njega moralne, kulturne i političke kriterije današnjega svijeta. Ne vodeći računa o tome što je imao na umu Gavrilo Princip kada je pucao, u što je vjerovao i kako je zamišljao idealni

svijet, oni jednako odbijaju misliti kako je svoj idealni svijet zamišljao Franjo Ferdinand, u što je vjerovao, kako je zamišljao odnose među ljudima i narodima, i jesu li ti odnosi bili u skladu s moralnim, kulturnim i političkim kriterijima današnjega svijeta.

Literarno je zanimljivo tu dvojicu muškaraca, koja su bolovala od tuberkuloze, i odrastala su uz snažne i dominantne majke (ili uz majku i pomajku), prvi put dovesti u istu priču, u suodnos. Jer treba to znati: njihov međusobni odnos u stvarnosti trajao je najviše tri sekunde. Jedva da su jedan drugog i vidjeli. Nadvojvoda, možda, i nije vidio mladića s pištoljem. A Gavrilo o njemu, po vlastitome priznanju, nije ranije razmišljao, niti se raspitivao. Nadvojvoda je bio simbol vlasti, bio je tiranin. Da je o njemu razmišljao kao o čovjeku, Gavrilo Princip ne bi pucao. Predomislio bi se, poput Bogdana Žerajića, koji je 1910. u Mostaru bio na dohvat ruke od cara Franje Josipa, i umjesto da izvadi pištolj i puca, on je pred sobom ugledao starca. Kako pucati u starog čovjeka? Ili kao što bi upitao veliki sandžački pisac Ćamil Sijarić: Kako pucati u medvjeda, koji promatra zalazak sunca?

Mirnog hleba mi smo željni

Bio je četvrtak, 4. lipnja, kada su zavjerenici s oružjem doputovali u Sarajevo. Putovanje je trajalo dugo, a u istrazi je temeljito rekonstruirano i opisano kroz niz verzija i svjedočenja, i zatim prepričano i pretočeno u svojevrsna evanđelja mladobosanaca. Tom putovanju, vlakom, konjima, ali uglavnom pješice, trebalo bi posvetiti cijelu priču, svojevrsni roman ceste, od Beograda pa do Šapca, preko Mačve i Semberije, kroz istočnu Bosnu, sve do Tuzle. Uglavnom nisu noćivali po turskim hano-vima, kao junaci Andrićevih proza, ni po usputnim prenoćištima, kakva će nicati uz glavne ceste i drumove u prvim desetljećima modernizacije; spavali su po šumama i štagljevima, kod jataka za kojima će austrijska policija tragati i suditi ih na smrt sve do raspada države, ali u Šapcu su, da ne budu sumnjivi, ipak zanoćili u hotelu. Ime tog hotela je poput romanesknog naslova cijele mladobosanske avanture: Hotel Amerika. Anabaza Principa i drugova započinje tako u šabačkome hotelu Amerika, i završava koju stotinu koraka od sarajevskoga hotela Evropa. Između Evrope i Amerike hlapili su snovi jednoga naraštaja, koji će na kraju, izbjegne li terezinske tamnice, stvarno skončati u nekoj svojoj Americi. Da mu na Vidovdan revolver nije opalio, da mu se ruka zamrznuła na putu do dže-

pa, ili da Ferdinandov šofer nije načinio fatalnu grešku, Gavrilo Princip postao bi radnik u tvornici automobila u Detroitu.

Posljednji dio puta prešli su željeznicom, i na staroj željezničkoj stanici na Čengić Vili zatekli su se u zoru Gavrilo Princip, Trifko Grabež i Nedeljko Čabrinović. Svaki je pošao svojim putem, i rijetko će se, samo po konspirativnom zadatku, susretati u sljedeća dvadeset četiri dana. Bit će to vrijeme dvojbi, sumnji i svojevrsnog revolucionarnog, redovničkog samo-pročišćenja. Slučaj je tako udesio stvari da sva trojica – kao u kakvoj hagiografiji svetaca ili crkvenom prikazanju – imaju pred sobom vrijeme u kojemu će se tisuću puta predomisлити pa pokajati, prije nego što konačno odluče biti mučenici vjere i ubojice. Da je dana bilo dvadeset i pet, ili trideset i dva, a ne samo dvadeset i četiri, njihova odluka bi, možda, bila drukčija. Čovjek živi u vremenu, i mladobosanci su živjeli u vremenu, predomišlja se i nečka, pa bi jednoga dana mogao postati svetac, drugoga ništarija, trećeg će život dati za revoluciju, a onda će skapati kao običan zločinac...

Istražitelje su, što je i normalno, najviše zanimala upravo ta dvadeset četiri dana u životima trojice mladića. Oni su im ponešto i odali, ponešto su slagali, preuveličali ili prešutjeli, sve nastojeći – naročito Gavrilo – da ne odaju nikoga od svojih. Istraga, naravno, nije išla samo za urotnicima, nego su u kolo optuženika, ili onih nad kojima će država provesti odmazdu, pokušavali uvući i one koji su bili samo nedužni Gavrilovi, Nedeljкови i Trifkovi drugovi. Ako već nisu mogli spriječiti ubojstvo princa, barem da njegovu smrt okaju svi koji su mu ikada u Bosni i okolo Bosne poželjeli zlo.

Cijeloga tog četvrtka Gavrilo je, tvrdi, šetao Sarajevom. Dugo ga nije bilo u gradu. U ranim godinama, a on je još dječak, vri-

jeme prolazi sporo, jer su tijelo i duh u stalnim mijenama, pa je nekoliko tjedana dovoljno da se čovjek sasvim preobrazi. A nedavno vrijeme u takvom se sjećanju čini već jako dalekim. Tako je i Gavrilu daleko Sarajevo, njegov gimnazijski grad, mjesto njegove najveće čežnje, mržnje i ljubavi, dok šeta čaršijom, besposlen i slobodan. I naoružan. S revolverom i jednom velikom životnom odlukom, nakon koje je osjetio onu konačnu životnu slobodu, koju većina ljudi nikada neće dosegnuti. Ima li slobodnijega ljudskog stvora od učenika šestog razreda gimnazije koji se odlučio žrtvovati za ideju? Savjest mu je mirna: on neće pucati u čovjeka, nego u nadvojvodu. To što čini je tiranoubojstvo. U posljednjih nekoliko godina tiranoubojstvo je postalo europskom modom. Ideje slobode, socijalne pravde, anarhije formuliraju se, promoviraju i šire pucnjima u vladara. Atentati su krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća poput predizbornih plakata stotinjak godina kasnije. Svijet je, manje-više, sretan, siguran, rasplesan i osvjetljen čudesnim bljeskom žarulje. Njezino svjetlo sjajnije je od svjetla čak četrdeset stearinskih ili voštanih svijeća? Nije li to čudo? Automobil, koji u Zagrebu zovu samovoz, hitriji je od najbržega arapskog konja. Od lava! Od bengalskog tigra! U toj brzini, u tom svjetlu, jedini su nesigurni prinčevi i vladari, ministri, predsjednici i poneka gospođa koja se zlosretno nađe u njihovoj pratnji.

Dok tako slobodan Gavriilo šeta Sarajevom, u najbolje doba godine tog šehersvemira, kad klima ljude nagradi za sve novembarske magle, teške i debele februarske snjegove i martovske laptavice, i osjeća se onaj jedinstveni užitak, kada se čini da jasno razaznajemo i razlikujemo toplinu sunčevih zraka od ugodne hladnoće koja izbija iz asfalta i kaldrme, koja

osvježava čovjeka i odvraća ga od svakoga težeg posla, ali i od pomisli da bi opet jednom mogla doći zima, Gavrilo je prebri-
nuo sve svoje životne brige, i pomirio se s mišlju da je smisao
njegova života u umiranju i u žrtvi za domovinu kojoj još ne
zna granice, iako mu se njezino ime zavuklo pod nokte, pul-
sira mu u svakome zdravom zubu, bruji u rebrima i u kičmi,
kao koštana srž: Jugoslavija. Ali manimo se osjećaja, osjećaji
varaju, nego evo onoga što Gavrilo Princip tog trenutka racio-
nalno zna, o čemu je čitao po novinama i slušao od drugova:
1900, na samom početku vijeka, ubijen je u atentatu talijanski
kralj Umberto, sljedeće godine ubijen je američki predsjed-
nik William McKinley, a 1902. ubijen je ministar u ruskoj car-
skoj vladi Sipjagin; 1903. u Beogradu su ubijeni i defenestri-
rani kralj Aleksandar Obrenović i kraljica Draga, 1904. ubijen
je upravitelj Finske general Bobrikov, a 1905. ubijen je grčki
premijer Delijanis, dok je dvije godine kasnije ubijen njegov
kolega, bugarski premijer Petkov; 1907. ubijen je predsjednik
iranske vlade Amin-sultan, 1908. ubijen je portugalski kralj
Karlo Prvi, skupa s nasljednikom prijestola Lujom Filipom, a
1909. najugledniji među pogubljenim vladarima i političari-
ma bio je japanski princ Ito; 1910. ubijen je egipatski premijer
Butros paša Gali, 1911. ubijen je ruski premijer Stolipin, 1912.
ubijen je španjolski premijer Mendes, dok je 1913, godinu
pred Sarajevski atentat, teško probrati između trojice ubije-
nih u atentatima: predsjednika Meksika, grčkoga kralja i za-
povjednika cjelokupne turske vojske... Onako kako se stoljeće
kasnije ubijaju bezimni ljudi po ulicama Kabula, Ramale ili
Haife, tako su u to vrijeme ubijani carevi, kraljevi i predsjedni-
ci vlada. U ono vrijeme pucali su atentatori i pripadnici tajnih
zavjereničkih grupa, dok se danas ubija s uredno potpisanim

i protokoliranim službenim ovlastima. Tada su civili pucali u careve, kraljeve i predsjednike vlada, a u današnje vrijeme carevi, kraljevi i predsjednici vlada pucaju u civile. Tu promjenu perspektive valja imati na umu i u četvrtak 4. lipnja 1914, dok se ništa još ne događa, osim što Gavrilo šeta Sarajevom, i divi se svome gradu. Sarajevo ga je opčinjavalo i fasciniralo. Bio je to grad njegove pismenosti i kulture, sve što je bio Gavrilo Princip kao pjesnik, revolucionar, svetac, prokletnik, anarhist, socijalist, Bosanac, Jugoslaven, Srbin, zavjerenik i terorist, bilo je sarajevsko. On je na škole u grad došao u ranim danima modernizacije Bosne i njezina glavnog grada, i učio se onome čemu se upravo učilo Sarajevo. Dječak je stasavao onako kako je stasavalo jedno u davnom dobu zaostalo društvo. Iz otomanske dekadencije, iz stoljeća zaostajanja i propadanja jednoga veličanstvenog carstva, Bosna je iskočila u eru električnog tramvaja, filma i gramofonskih ploča. U istoj generaciji, u životnome iskustvu i emocijama jednoga jedinog čovjeka, protekla bi čitava stoljeća, taložeći se u njemu kao niz međusobno suprotstavljenih, paradoksalnih i neusporedivih iskustava. Sam Gavrilo Princip je jašući tri dana iz rodnoga Obljaja do Bugojna, a zatim brzom željeznicom, u samo nekoliko sati, do Sarajeva, započeo svoje kratko i tragično sazrijevanje, koje će do kraja ostati razapeto između mitske povijesti i modernizma, između topuzine Kraljevića Marka i paklenog stroja Petra Kropotkina. Takvo se dvojtvo nije u njemu moglo pomiriti, kao što su nepomireni zauvijek ostali i Gavrilovi osjećaji prema Sarajevu. U noćima pred pucanj, kada mu se riječi već pretvore u olovo, izgovorit će on tu mnogo puta citiranu rečenicu, koja će strašno zvučati, i piscu ove priče će se vraćati u misli, kao odjek vlastitoga očaja i straha, kada u proljeće 1992.

bude u Sarajevu slušao bombe i mine nad vlastitom glavom: „Svu bi čaršiju zapalio kad bi je mogao strpati u kutiju šibica.“ Tad je i gorjela sva čaršija, i činilo se da će izgorjeti Sarajevo, i u njemu, s našim životima, i sve naše porodične i društvene povijesti, sva sjećanja svijeta koji nas je učinio takvim kakvi jesmo, i trebalo nam je, dok je gorjelo Sarajevo, da te riječi, koje je Gavrilo pripisao njegov gimnazijski drug, pisac i budući direktor Narodnog pozorišta Borislav Jevtić, inače sklon takvim vrlo teatraliziranim iskazima, ponovimo po stotinu puta, kao optužbu protiv onih koji su po nama bacali bombe: „Svu bi čaršiju zapalio kad bi je mogao strpati u kutiju šibica.“ Jer, doista, tada Sarajevo jest bilo sabijeno u kutiju šibica, i nitko za tim gradom ne bi zaplakao, ni s istočnih, ali ni sa zapadnih strana, da je u toj kutiji i izgorjelo. Piscu priče tada je Gavrilo Princip bio kriv, i možda je zbog toga dvadesetak godina kasnije priču i započeo. U proljeće 1992. činilo mu se da Gavrilo Princip lično gruva iz srpskih haubica, dok mu se sad čini da je 1992. Gavrilo gorio skupa sa svojim gradom. Gorjela je i sagorjela njegova uspomena, nestalo je prilike da se dovrši započeti paradoks Kraljevića Marka i princa Kropotkina, i priredi opelo nad Principovim grobom i nad tragičnim slučajem nedovršene modernizacije Bosne i Sarajeva, kojoj je svojim pucnjem presudio onaj koji je bio najuzornije dijete upravo te bosanske modernizacije.

Noć između četvrtka i petka, 4. na 5. lipnja 1914, Gavrilo Princip nije zanoćio u Sarajevu, nego je vlakom pošao u Hadžiće, kod starijega brata Jove. Slagao mu je da je u međuvremenu u Beogradu položio sedmi i osmi razred gimnazije i da ga na jesen čeka još samo matura. Jovi se stužilo, bio je tmuran i zabrinut, poslovi su mu stali, a prije deset dana rodio mu se

sin. Gavrilo je lagao da razvedri brata, koji, možda, još godina-ma neće saznati da nije položio ta dva gimnazijska razreda. A kada sazna, ako ikad i sazna, to više nikome neće biti važno, jer Gavrila neće biti među živima.

Gavrilo je te noći nagovorio brata da dijete ne naziva prema đedu ili prađedu, niti da ga, kao što bogomoljci i seljaci obično rade, imenuje po svecu u čiji je dan rođen. Nego, neka u dječakovo ime upiše jednu želju, pa neka se zove Slobodan. Bilo je to rijetko ime, malo tko se početkom vijeka zvao Slobodan. Jovo ga je poslušao, a ime Slobodana Principa Selje postalo je za generacije koje su se u Sarajevu rađale nakon Drugoga svjetskog rata jedno od onih imena, poput Franje Kluza, Marijana Badela, Josipa Kraša, Rudija Čajavca, koja kao da i nisu pripadala nekad živim ljudima, jer su to bila imena stvari, mrtvih predmeta, električnih aparata i odijela, imena tvornica i ulica, kulturno-umjetničkih ili studentskih društava.

Nećak slavnoga strica išao je u istu gimnaziju kao i Gavrilo, poslije je u Beogradu studirao na Tehničkom fakultetu. Rano je ušao u SKOJ i Komunističku partiju, i bio je, uz Hasana Brkića i Slavišu Vajnera Čiču, jedan od trojice pokretača ustanka u sarajevskom kraju. Umro je u Šćepan Polju blizu Foče, za vrijeme treće neprijateljske ofanzive, svibnja 1942, od pjegavog tifusa. Za narodnog heroja Jugoslavije proglašen je, među prvima, 6. studenog 1942. Narodni heroj koji ne bi ponio ime Slobodan da mlađi brat starijem nije lagao oko uspjeha u školi.

U subotu 6. lipnja Gavrilo Princip ranim se jutrom vratio u Sarajevo. Povod je bio zanimljiv. Tog dana su mladobosanci, okupljeni u Srpsko-hrvatskoj nacionalističkoj omladini, organizirali dobrotvornu zabavu, na kojoj se prikupljao novac za pomoć hrvatskim školama u Istri. Nije poznato koliko je tada

skupljeno novca, ali se zna da su zabavi prisustvovali svi oni čija će imena, na ovakav ili onakav način, ući u povijest: zavjerenici, atentatori, pjesnici i pisci, historičari, glumci, kazališni režiseri, mlada buntovna elita jednoga zaturenog europskog grada, koji kao da se prenuo iza sna, i još se ne zna kakav će ubuduće biti. Nikada se neće znati kakvo je Sarajevo moglo biti nakon tog ranog i bezbrižnog ljeta 1914. Atentat je odredio sudbinu ovoga grada, obilježio ga za sva vremena, da se o Sarajevu u Europi zadugo zna samo to da je u tom gradu ubijen princ, i da je tako započeo Veliki rat. Malo po svršetku tog rata, opet na rubu Europe, i pri dnu novinske stranice, dogodit će se prvi istarski egzodus, bit će protjerana djeca za čije su škole mladobosanci skupljali novac, pa će na neko vrijeme nestati i hrvatskih škola u Istri.

U toj dinamici izmjenjivanja egzodusa i zaborava, devedesetak godina kasnije u Hrvatskoj će nevjerojatno zvučati i podatak da je Gavrilo Princip sudjelovao na jednoj hrvatskoj dobrotvornoj zabavi. Smisao strategije povijesnoga zaborava je u stalnom pojednostavljanju životne i društvene svakodnevice. Hrvatska svakodnevica je, u odnosu na Gavrila Principa, 1914. i Veliki rat, izuzetno jednostavna. Toliko jednostavna da se čini kako nikakvog rata nije ni bilo.

Nakon dobrotvorne zabave Gavrilo je otišao u Oprkanj broj 3, u podstanarsku sobicu, kod Danila Ilića i njegove majke. Tu će zanočiti svakoga dana, sve do 28. lipnja. Danilo Ilić stvarni je organizator Sarajevskog atentata, on je formirao zavjereničke trojke, rasporedio atentatore duž Apelova keja, ali se i najviše kolebao oko smisla, pa i oko moralne pozadine i svih mogućih posljedica ubojstva nadvojvode Franje Ferdinanda. Nagovorio je Gavrila, a onda se htio povući. Više to nije išlo. Bujica histo-